

SİVAS VİLAYETİNDE BASININ DOĞUŞU*

Horst UNBEHAUN**

Osmanlı İmparatorluğu'na basın nispeten geç geldi ve ancak yavaşça gelişebildi. İstanbul'da *Takvîm-i Vekâyi* (1831) adlı resmî gazeteden sonra, Tanzimat döneminde sadece birkaç Türkçe gazete çıkarıldı: *Cerîde-i Havâdis* (1840), *Tercümân-ı Ahvâl* (1860) ve *Tasvîr-i Efkar* (1862). Değişik Osmanlı vilayetlerinde ise, bir Osmanlı basını ve matbaacılığı oluşana kadar on, yirmi, hatta bazılarında otuz sene daha geçecektir. Bu gelişmeye yönelik ilk teşviki veren vilayet ıslahatı çerçevesinde, merkezî devletin 'yukarıdan' bir modernleşme aracı olarak, resmî gazeteler çıkarmaya başlanmıştır. Bu vilayet gazeteleri üzerine, kanun ve kararnameler, imparatorluğun ücra köşelerinde de duyurulup Bâbîâlî'nin politikasının propagandası yapılarak, idarî girişimlerin gerçekleştirilmesi için taşrada uygun bir hava yaratılacaktı.

Bununla, bilimsel araştırmalarda fazla önemsenmeyen, boyutu azımsanmayacak ikincil etkiler tembih edildi. Vilayet matbaalarının kuruluşu bazı vilayetlerde Osmanlı matbaacılığının doğuşu anlamına geldi. Bunun dışında, yeni medya 'gazete' yoluyla, idare ile yerel eşraf arasındaki iletişim halka da yansıtılarak oluşturulabildi. Bununla birlikte uyandırılmış kamu oyunun, vilayet idaresinin ötesindeki yerel bakış açısına ve meselelere daha fazla dikkat gösteren gazetelere rağbeti arttırılacaktı. O yüzden, başlangıçta vilayet gazeteleri, ekseriyetle resmî gazete niteliği ağır basmakla birlikte, "taşrada, çöldeki vahalar benzeri kültür adacıları"¹ teşkil etmişlerdir.

Uzun bir dönemde, vilayet gazeteleri; taşrada düzenli olarak çıkarılan tek mevkutelерdi, çünkü II. Abdülhamit devrinde basına sıkı bir

* Bu yazı, Anja Pistor-Hatam (ed.): *Amtsblatt, vilayet gazetesi und unabhängiges Journal: Die Anfänge der Presse im Nahen Osten*. Frankfurt/M., Bern, 2001, s.97-119'da çıkan "Die Anfänge des Pressewesens in der Provinz Sivas" başlıklı makalenin çevirisidir; bazı önemli ilaveler yapılmıştır.

** Bamberg Üni. ALMANYA horst.unbehaun@freenet.de

¹ Kocabaşoğlu (1991), s.143.

kontrol rejimi kurulmuştu. Ancak II. Meşrutiyet'in estirdiği rüzgârlar ile beraber serbest bir kamuoyu tohumu Anadolu'nun her tarafına serpilerek, fikir hareketleri yelpazesi ve yerel politikanın meydana getirdiği gelişmeler, aniden yeşermeye başlayan basın organlarında yansıtılmaya başladı.

Bu yazıda, söz konusu durumun Sivas örneği, yani Sivas vilayetindeki matbaacılığın ve basının doğuşu izlenmeye çalışılacaktır. Birinci bölümde, Osmanlı vilayet ıslahatı üzerine genel bir değerlendirme yapıp; ikinci bölümde Anadolu'da kurulan vilayet matbaaları ve çıkarılan gazetelerinin gelişmesi takip edilecek; üçüncü bölümde Sivas vilayet matbaasının salnamelerle belgelenmiş personeli ve işlevsel genişletilmesi gösterilip, yerel Ermeni matbaacılığının bu gelişmedeki rolü üzerine bazı tahminler yapılacaktır. Son kısmında ise, Sivas Vilayet Gazetesi'nin kuruluşunu etkileyen yerel konular ve bu mevkenin ilk iki yılından örnekler göz önüne alınarak niteliği ortaya konmaya çalışılacaktır.

1. Vilayet ıslahatı

Vilayet ıslahatı, birçok Osmanlı vilayetlerinde resmî gazetelerin yayını için gerekli yasal çerçeveyi oluşturdu. Mısır vilayetinde Hidiv'in yönetiminde 1244 H./1828 senesinde *Vekâyi-i Mısıriyye*, oradan da teşvik edilerek 1248 H./1832 senesinde Girid adasının Hanya şehrinde ilk vilayet gazetesi sayılan *Vekâyi-i Giridiyye* çıkarılmıştı.² Fakat 1864 Vilayet Nizamnamesi ile ilk olarak Tuna vilayeti ıslah edilerek; çağdaş, merkezî bir vilayet idaresi için bir temel oluşturuldu ki, bu çerçevede vilayet matbaalarının kuruluşu ve resmî gazetelerin yayını nihayet mecburî oldu.³ 1867 senesinde aynı nizamname, metninde yapılmış birkaç ayarlamalarla beraber, *Vilâyet-i Umûmiyye Nizâmnamesi* adı altında Osmanlı vilayetlerinin çoğuna uygulandı.⁴ Buna göre, vilayet matbaaları, bir *mektûbcu/mektûbî* tarafından yönetileceklerdi.⁵ İlgili *İdare-i Umûmiyye-i Vilâyet Nizâmnamesi*'nde *mektûbcuların vazâifi* hakkında şunlar söylenmektedir: *Matba'a-ı vilâyetin idâresi ve vilâyet gazetelerine taraf-ı hükûmetden sûret-i resmîyye ve gayri resmîyyede bir madde derc ve tahrîr etdirilmesi lâzım geldiğinde müsveddelerinin tanzîm ve tedkiki mektûbcuya muhavveldir.*⁶

² Ursinus (1989), s.103.

³ Kornrumpf (1976), s.76.

⁴ Bkz.: Kornrumpf (1976), s.74-89; Ortaylı (1974), s.48-49.

⁵ Vilayet Nizamnamesi'nin 9. maddesi, Düstur I, cilt I, s.609.

⁶ **İdare-i Umûmiyye-i Vilâyet Nizâmnamesi**, madde 20, Düstur I, cilt I, s.630.

Neticede, Vali Ahmed Şefik Midhat Paşa tarafından 1864 senesinin sonunda yeni teşkil edilen Tuna vilayetinin merkezi Rusçuk'ta,⁷ vilayetin adını taşıyan bir vilayet gazetesini çıkarılmaya başlandı: *Tuna*. Yeni kurulmuş vilayet matbaasında, bu gazeteden başka resmî evrak da basıldı. Oradaki tecrübeler göz önünde bulundurularak 1867 senesinde çıkarılan Vilayet Nizamnamesi'nin *tarifnâmesine* göre resmî form ve yayınları basmak ve resmî bir gazete çıkarmak, vilayet matbaalarının vazifeleri arasına girdi; bunun dışında, masraflarını karşılayabilmek için dışarıdan da sipariş alma imkânları vardı.⁸

Bu vilayet gazetesi gecikmeksizin ve sürekli çıkarılmasının önemli bir etkeni -Ahmed Midhat Efendinin muharrirliği yanında-⁹ şüphesiz vali Ahmet Şefik Midhat Paşanın gösterdiği gayrettir. Nitekim, vali Bağdat'a atandıktan sonra da, kurduğu temel sağlam olduğu için *Tuna* 1877 senesine kadar aralıksız çıkabildi. Ancak Türk-Rus Harbi, Osmanlı basın tarihinin bu önemli sayfasını kapattı. Ahmet Şefik Midhat Paşa, 1869'da Bağdat'a vardıktan kısa bir süre sonra, bu tecrübelerine dayanarak bir matbaa kurup vilayet gazetesi *Zevrâ'yı* çıkardı.¹⁰

2. Anadolu'daki vilayet matbaaları ve resmî gazeteler

Anadolu vilayetlerine basının girişi hakkında şu genel gelişme kaydedilebilir. Vilayet matbaaları tesis edilmeden birkaç bölgede, başta Ermeni ve Rum olmak üzere, azınlıkların matbaaları ve kısmen de kendi dillerinde basılan mevkuteleri bulunmuştu.¹¹ Tuna vilayeti ibret olarak az sonra Bursa'da (Hüdâvendigâr) ve 1282 H./1865-66 senesinde de Erzurum, Sivas ve Trabzon'da vilayet matbaaları kuruldu. Bunları Konya'da 1284 H./1867-68'de, Adana, Kastamonu ve Diyarbakır'da bir yıl sonra (1285 H.), Ankara'da 1288 H./1871-72 senesinde kurulan vilayet matbaaları takip ettiler. 1877-1879 senelerinde kurulan doğu

⁷ Bu şehrin Türk basının yayılışındaki rolü için bkz. Popovic (2001).

⁸ Kornrumpf (1976), s.88-89.

⁹ Bkz. Ursinus (2001).

¹⁰ Bkz.: Eren (1965), s.313; Herzog (2001).

¹¹ Tuğlacı (1991), s.56/120. Orada, 1565-1923 dönemi için sırf İstanbul'da 131 Ermeni matbaası ve bunlarda basılan 397 Ermeni süreli yayınından bahsedilir; buna göre de, 15 Ermeni matbaası (53 süreli yayını) İzmir'de bulunmuş; 49 başka Ermeni matbaası Anadolu'nun 27 vilayet yahut kaza merkezlerine yayılmış, o matbaalarda 35 ayrı yer için tam 144 gazete ve mecmua çıkarılmıştır. Basım merkezleri İstanbul ve İzmir yanında, Adana, Sivas, Trabzon ve Van'da imiş. Tuğlacı bu istatistikte, maalesef, ayrı basım faaliyetleri hakkında ne dönem ne de kaynak gösteriyor.

vilayetlerinden Elazığ'da (Mamûretü'l-Âzîz) (1878-79), Van'da (1889-90) ve Bitlis'te (1893-94) kurulanlarla bu süreç tamamlandı.¹²

Vilayet matbaalarının kuruluşu, Trabzon'dan başka bütün söz konusu vilayetler için, Türkçe matbaanın doğuşu anlamına geliyordu. Fakat bu tarihten hemen sonra diğer vilayetlerde de birer gazete çıkarıldığı anlaşılmamalı. Erzurum (1867) ve Konya'da (1869) bir iki sene, Trabzon (1869), Kastamonu (1872), Mamûretü'l-Âzîz (1883) ve Van'da (1893) üç ilâ beş sene geçmiştir. Sivas vilayeti ise bu konuda, daha menfi bir örnek sayılır. Çünkü Sivas'ta matbaanın kuruluşundan (1282 H./1864-65), gazete çıkana (1879) kadar neredeyse 15 yıl geçmiştir.¹³ Bu gecikmenin sebepleri olarak, eksik teknik teçhizat veya elverişli matbaa makineleri bulunmaması yanında, eleman yetersizliği ve matbaa personelini yetiştirme zorluğu da düşünülebilir.¹⁴ Bunun dışında, bir vilayet gazetesinin başarılı çıkarılışında, tabii ki, valinin gayretleri ve vilayet mektupçusunun muharrirlikte gösterdiği hüner, çok önemli rol oynadılar. Anadolu'daki telgraf ağının ancak 1865'ten sonra yoğunlaşp 70'li senelerinde tamamlanabilmesi; bazı doğu vilayetlerinin resmî gazete çıkarmalarında geciktirici bir etken olarak görülebilir.¹⁵

Burada, değişik vilayet matbaaları ve gazetelerinin kuruluş tarihleri hakkındaki yanlışlarla ilgili bir bahis açmak yerinde olacaktır. Matbaaların kuruluş yılı resmî salnamelerde kayıtlıdır. Vilayet gazetelerin tam kuruluş tarihleri ise, yalnız gazetelerin ilk sayılarından belli olur. Tescilli koleksiyonlar ekseriyetle çok noksan, kısmen de ilk sayıları eksiktir. Hemen hemen hiç bir vilayet gazetesi çıkış dönemini - haftada bir veya iki defa, bazen iki haftada bir- her zaman düzenli uygulayamadığı gibi, ilk sayıları eksik bir koleksiyondaki en erken tarihli sayısından geri sayarak hayalî çıkış tarihleri tahmin etmekte büyük isabetsizlik ve güvensizlik vardır. O kadar ki, sonraki sayılarda bir kuruluş yılı verilmesi bile bazen şüpheyi ortadan kaldıramayabilir. Çünkü, sadece bir takvimle verilmişse, ay adı bulunmadığında, bu tarihlerin Hicrî mi yoksa Rumî (Malî) mi olduğu belli değildir.¹⁶

¹² Kocabaşoğlu/Birinci (1995), s.110; burada verilen rakamlarsa, değişik salnamelere dayanmaktadır. Bu listede Hüdâvendigâr için bir kuruluş yılı verilmiyor. Tayla (1997), s.8, kaynak göstermeden 1864 senesini belirtiyor.

¹³ Kocabaşoğlu/Birinci (1995), s.111.

¹⁴ Bkz. Kornrumpf (1976), s.88-89'da tarif edilen Tuna vilayeti matbaasının personel durumu.

¹⁵ Bkz.: Yazıcı (1992), s.194-195 ve s.201-202; Kaçar (1995).

¹⁶ Bir örnek vermek yerindeyse: Tayla (1997), s.13-19; kendi kitabında tıpkıbasımı verilen *Hüdâvendigâr* gazetesinin ilk sayısının tarihlerinden şüpheleniyor: 19 Şubat 1869 (Miladî) /8. Zil-Ka'de 1285 (8 Şubat 1284). 1905 senesine ait bir başka sayısında

Hüdâvendigâr, Kastamonu, Diyarbekir, Sivas ve Mamûretü'l-Âzîz adlı vilayet gazetelerinin kuruluş tarihleri ise, ilk yılları neredeyse tam koleksiyonlar şeklinde, kısmen de ciltlenmiş halde, korunduğu için bilinmektedir.¹⁷ Fakat söz konusu olan ve bundan başka vilayet gazetelerinin daha sonraki yıllara ait sadece çok az sayısı mevcuttur.¹⁸ 1867 yılından itibaren Erzurum'da çıkarılan en eski Anadolu vilayet gazetesi olan *Envâr-ı Şarkîyye*'den ise, bir koleksiyonda üçüncü yılından başlayarak yalnız 38 sayısının korunduğu bilinmektedir.¹⁹ *Trabzon* gazetesinin 1897/98-1899/1900 yıllarına ait 100 civarında ve 1906-07 yılına ait 50 sayısı iki önemli koleksiyonda bulunmaktadır.²⁰

3. Sivas vilayet matbaası ve Ermeni matbaacılığı

Resmî kaynaklara göre, Sivas vilayet matbaası 1282 H./1864-65 senesinde kurulmuştur.²¹ İlk yıllarda orada her şeyden önce resmî form, ilan vb. basıldığı ihtimaldir. Vilayet matbaalarının bir başka vazifesi ise, resmî yıllıkları (*salnâme-i vilâyet, vilâyet salnâmesi*) basmaktır. Bunlar, nahiye seviyesine kadar vilayet idaresinin personel durumunu yansıtmaya kısmen de ilgili vilayetin aktüel durumu, nüfus istatistikleri ve vergi cetvelleri içermektedir. Bu kaynağa dayanarak vilayet ve belediye idarelerindeki gelişme ve taraflarından uygulanan girişimleri, örneğin altyapının ıslah edilmesi ile ilgili olarak, detaylı bir şekilde izlemek mümkün. Bu bağlamda salnameler, vilayet matbaalarında çalışan personelin listeleri ve dolayısıyla bu matbaaların onca yıllar boyunca çoğalan işlevler hakkında ayrıntılı bilgi içerdiği için önemlidir.

Sivas Vilâyeti Matbaası'nda 17 salname basılmıştır. Bunlardan birincisi 1287 H./1870-71 senesine aittir, ikincisi ve üçüncüsü ise birer

kuruluş tarihi 1284 Rumî olarak verildiği halde bunun Hicrî olduğunu ispat etmeye çalışıyor. *San'a'* vilayet gazetesinin kuruluş tarihi ile ilgili belirsizlikler hakkında bkz. Ursinus (1989), s.110-112.

¹⁷ Bu gazete koleksiyonlarının bulunduğu kütüphaneler için bkz: Duman (1986) ve **Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu** (1987).

¹⁸ Bir istisna olarak, *Kastamonu* gazetesinin, Kastamonu İl Halk Kütüphanesindeki neredeyse komple ve Ankara Milli Kütüphanesinde bulunan 1882 senesinden başlayan koleksiyonları sayılmalıdır.

¹⁹ Yaşar (1971), s.41-42. **Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu** (1987), s.65'te ise, bu gazetenin 1283 olarak tahmin edilen kuruluş tarihinden hareketle - ki, bunun Hicrî tarihi mi, Rumî tarihi mi olduğu bilinmemekle beraber - kuruluş senesi olarak 1866 gösteriliyor. Bu gazete hakkında bkz: Duman (2000), s.24-26 ve s.87-89.

²⁰ Duman (1986), s.417-418; Albayrak (1994), s.37-43; en eski mevcut sayısı, Ankara Milli Kütüphanesindeki No.166 olduğu belirtilmektedir: **Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu** (1987), s.267.

²¹ **Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye 1316 H.** (1898-99), s.1100-1101.

sene sonra çıkarılmıştır (1288 ve 1289 H.). Salname V 1292 H., VI da 1293 H. senesinde çıkmıştır. Sekizinci salnamenin (1298 H./1880-81) ayrı bir yeri var, çünkü vilayet gazetesinin çıkışından sonra ilk yıllıktır. Ondan sonraki seneler no. XII'ye kadar (1302 H./1884-85) her sene basılan salnamelerle iyi belgelenmiştir. No. XIII ila XV ikişer sene ara ile çıkarıldı (1304, 1306 ve 1308 H.), nihayet no. XVI 1321 H./1903-04 ve no. XVII 1325 H./1907-08 senelerinde basılmıştır.²²

İlk Sivas salnameleri çıkartan Vali Elhac Ahmed İzzet Paşa'dır. 1284 H./1867'de Sivas'a gelip iki sene içerisinde Sivas vilayet matbaasını, 106 sayfalık ilk salnameyi basabilecek hale getirmiş olmalıdır. 1871 senesinin sonuna kadar süren ilk görev döneminde ilk iki, Mart 1874 ile Mart 1878 arasındaki ikinci görev döneminde Sivas vilayeti salnamesi no. 5 ve 6'yı da çıkarttığına göre, matbaanın işlemlerini ilk düzelten ve teşvik eden şahıs Ahmet İzzet Paşa olduğu kanısına varabiliriz.²³

²² Salname IV (1290 veya 1291 H.), VII (bilinmez) ve IX (1299 H.) hakkında ilgili kütüphane kataloglarında hiç bir kayıt bulunmuyor, yani bunlar kaybolmuş gibi gözükmektedirler. Fakat salname no. IX'un bir nüshası bulunmuştur ki, bu bilgi için Faruk Aburşu'ya teşekkür ederim. **Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu** (1987), s.233'te sadece Ankara Milli Kütüphanesi'ndeki Sivas Vilayeti Salnameleri belirtiliyor. Bu yıllıkların en çoğu Duman (1982), s.78-80'de kayıtlıdır. Duman tarafından Hicrî tarihi yanında ise, sadece bir Miladî sene veriliyor: örneğin "1287 H./1870", aslında "1287 H./1870-71" olmalıydı; salname no. VIII'den no. XV'e kadar Miladî senelerin ikincisi, yani daha yüksek rakamı verilmektedir, örneğin "1298 H./1880-81" yerine "1298 H./1881" belirtilmiştir; Polat (1997), s.7'de ve Toplu Konut İdaresi/Tarih Vakfı (1994), s.176'da bu bilgiler aynen tekrarlanmıştır.

²³ Ahmed İzzet Paşa'nın ilk görev süresi için bkz: **Salnâme-i Vilâyet-i Sivas** XIV, 1306 H., s.82; ikinci görev süresi için: **Salnâme-i Vilâyet-i Sivas** X, 1300 H., s.39. Vezir Elhac Ahmed İzzet Paşa'nın vali olarak Sivas'a ilk tayini için 1 Muharrem 1283 H. tarihi verilmekte ise de, doğru değildir. O tarih'te Harput (Mamûretü'l-Âzîz) Valiliğinde bulunuyordu: Sungurlu (1958), s.206-213; Mehmed Süreyya (1311 H./1893/94), c.3, s.465. Orada, yani **Sicill-i Osmanî**'de, Safer 1284 H. (Haziran 1867) olarak belirtilen Sivas'a geliş tarihi salnamelerdeki başka valilerin görev sürelerine uyduğu için doğru olacak. Kunalalp (1999), s.38 ve s.57, Harput valiliği hakkında başka bir süre belirtirse de, o da Ahmed İzzet Paşa'nın Sivas'a tayini için Haziran 1867 tarihini kaydetmektedir. Öte yandan, *Sicill-i Osmanî*'de, sanki Ahmed İzzet Paşa yalnız tek bir dönemde Sivas valiliğinde kalmış gibi, ayrılış tarihi 1296 H. (1879) olarak kaydedilmişse de, salnamelerce yanlışlığı ispat edilir; Orhun, Kasaroglu, Belek, Atakul (1969), s.91-92'ta bu yanlış bilgi tekrarlanır. Sivas salnamelerinde, Sivas valilerinin görev süreleri ile ilgili önemli bilgiler bulunmakla birlikte, onları çok dikkatli kullanmak lâzım. Çünkü, sık sık yazma hataları yapılır, eskileri sonraki salnamelere örnek alınarak oraya aynı hatalar aktarılır. Hatta, bu arada düzeltilmiş hatalar, sonraki salnamelerde tekrarlanabilir. O yüzden, burada sunulan görev süreleri - tayin tarihleri ile aynı zamanda (yıl, ay ve gün olarak) gösterilen görev sürelerinin uzunluğu birbirine tamamlayacak bilgiler olduğuna göre - değişik salnamelerden çıkarılmış en makul olanlardır. Kunalalp (1999), s.38'ta verilen tarihler bunları küçük farklarla doğrulamaktadır.

Bu salnamelere göre 1870-71 senelerinde vilayet matbaasının başında sorumlu *mektûbî-i vilâyet* Muhammed Ra'if Efendi bulunuyordu. *Mektûbî-i vilâyet kalemi'nin müsevvid-i evvel* olarak Ali Rıza Efendi başlangıçta aynı zamanda *litografya me'mûru* görevini yapmıştır. Onun yanında bir yardımcı eleman ve bir *şâgird* çalışıyordu.²⁴ 1876-77 senesine kadar matbaada sadece üç yahut dört matbaacı görevlendirilmiştir. 1874 senesinden itibaren Abdullah Hulusi Bey'in mektupçuluğunda hem basım işlerinin yönetiminde -Ali Rıza Efendi litografya memuru işlevini onca seneler bu görevi yerine getirecek Ali Âli Efendi'ye bıraktı- hem de matbaacılar hakkında bir sürekliliğe özen gösteriliyordu.²⁵

Sivas vilayet gazetesinin yayımı ve buna önkoşul olan matbaanın genişletilmesine bir bakış atmadan önce, Sivas'ta aydın bir Ermeni tabakasının ihtiyaçlarını karşılayan Ermeni matbaacılığı ve basımı kısa gözden geçirmek yerindedir. Gerçekçi tahminlere göre, 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında Sivas vilayetinde 150.000 ilâ 180.000 Ermeni (tam nüfusun %13'ü civarında) yaşamıştır.²⁶ 1880 senesine ait yerel bir Osmanlı nüfus istatistiği ise, Sivas şehrinin tam 15.600 (erkek) nüfusunun 6.200'ü Gayrimüslim olarak belirtiyor.²⁷ Bu da, değişik azınlıkların Sivas vilayetindeki kaba nüfus oranlarını göz önünde bulundurularak, Ermenilerin %30'luk bir nüfus oranı ihtimal kılar. 1302 H. (1885-86) senesine ait salnamede Sivas merkez kazasında, 2693 erkek ve 1063 kız öğrencinin devam ettiği tam 114 Müslim mekteb-i ibtidaiyyesi belirtilmekte; buna göre de, 15 Gayrimüslim okullarına (çoğunlukla Ermeni) 1161 erkek ve 366 kız öğrenci devam ediyordu ki,

²⁴ **Salnâme-i Vilâyet-i Sivas I**, 1287 H., s.40-42; **Salnâme-i Vilâyet-i Sivas II**, 1288 H., s.40-42.

²⁵ **Salnâme-i Vilâyet-i Sivas III**, 1289 H. s.38-42; **Salnâme-i Vilâyet-i Sivas V**, 1292 H., s.56-58; **Salnâme-i Vilâyet-i Sivas VI**, 1293 H., s.40-43.

²⁶ Değişik istatistiklerin değerlendirilmesi için bkz: McCarthy (1998), s.45ff, özellikle s.71-72. 1831'de yapılmış ilk Osmanlı nüfus sayımında Amasya ve Sivas sancakları için %10 yahut %15 Hristiyan nüfusu kaydedilmekle beraber, bunun içindeki Ermeni nüfus oranı belirtilmemiştir; Karal (1943), s.150 ve 152. **Salnâme-i Vilâyet-i Sivas XVI**, 1321 H. (1903-04), s.236-237'de ise, Sivas merkez kazası için aşağı yukarı %23 Ermeni nüfus oranı verilmektedir. Değişik vilayetlerde 1881 ilâ 1893 seneleri içerisinde uygulanmış nüfus sayımlarında ise, Sivas vilayeti için aşağı yukarı 766.000 Müslim nüfusu, 38.000 Rum ve 116.000 Ermeni kaydedilmiştir; Devlet İstatistik Enstitüsü (1996), s.39-40. Çok farklı nüfus tahminleri karşılaştırmak için bkz. Gürün (1985), s.102-103.

²⁷ **Salnâme-i Vilâyet-i Sivas VIII**, 1298 H., s.142.

bu, Ermeni cemaatının, ortalamanın üstünde bir öğrenim oranı için bir gösterge sayılabilir.²⁸

1871-75 senelerinde Sivas'ta A. Vardanyan tarafından işletilen bir Ermeni matbaası vardı.²⁹ Bir ihtimal, bu şahıs, Ermenice süreli yayınların bir listesine göre 1909-1912 senelerinde "tarihi ve edebi haftalık gazete" *Andranik*'i çıkaran *Hayk* A. Vardanyan olabilir. Aynı kaynağa göre, Sivas'ın ilk Ermenice gazetesi daha 1869'ta çıkmış kısa ömrülü *Tsayn Sepasdatstvots* ("Sivaslının sesi") idi.³⁰ Bilimsel literatürde, 1870'de yayımlanmış başka iki gazeteden daha bahsedilir: *Mamulin Zankı* ("Basının Çan Sesi") ve *Sev Hoğēr* ("Kara Topraklar").³¹ Halbuki, bu gazetelerin, A. Vardanyan'ın matbaasından önce Sivas'ta kurulan başka bir matbaada basılıp basılmadığı, değilse söz konusu matbaanın 1869'tan önce kurulmuş olup olmadığı sorusuna cevap daha bulunmamıştır. Her halde 1875'ten sonra, II. Meşrutiyet'e kadar Sivas'ta bir Ermeni matbaası işletilmemiştir.

Litografya ve Ermeni hurufatıyla yazı dizisi hakkındaki bilgi ve hüner Ermeni cemaatında nispeten gelişmiş olmalıdır ki, Arap ve Ermeni harfli Türkçe bir vilayet gazetesinin yayımına bir teşvik oluşturmuş olacaktır.³²

Salnâme-i Vilâyet-i Sîvas VIII'de (1298 H./1880-81), matbaa personelinin, bir vilayet gazetesinin yayımı için gerektiği gibi daha önceki senelere göre çok arttırılmış olması ve birbirinden ayrılmış yeni işlevleri ortadadır. Vali Rumeli Beylerbeyi Halil İsmail Hakkı Paşa ve sorumlu *mektûbî* Selim Sırrı Efendi'nin yönetiminde, bu arada *vilâyet mektûbî kalemî*'nin *mümeyyizine* yükselmiş Ali Rıza Efendi aynı zamanda *gazete muharriri* olarak gazeteye şekil veren kişi idi. Ali Âli Efendi litografya memuru olarak görevine devam ederek artık *matbaa sadırı*

²⁸ **Salnâme-i Vilâyet-i Sivas** XII, 1302 H., s.454. 20. yüzyılın başında Sivas merkez kazasında, 6'sı 1870'ten önce kurulan 12 Ermeni okulunda 300'ü kız tam 1435 öğrenci devam ettiğine göre, Sivas Ermeni nüfusunun okur yazar oranı nispeten yüksek olarak tahmin edilebilir. Bunun dışında, 10'u kız 105 öğrenci iki Rum Katolik okuluna devam etmiştir; **Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye** 1317 H., s.1260-1263.

²⁹ Teodig (1912), s.143. Ermenice eserlerinden çıkartılan, basın tarihi ile ilgili bilgiler için Sarkis Seropyan'a çok teşekkür ederim.

³⁰ Lévonian (1934), s.185.

³¹ Alkan (1992), s.69; orada verilen ipuçları tarihçi Kevork Pamukciyan tarafından Ermenice süreli yayınları bibliyografyası *Hay Barperakan Mamuli Madenakidutyun*'dan alınıp aktarılmış.

³² Arap harfleri yanında bir azınlığın alfabetini kullanan başka vilayet gazeteleri bilinmektedir: *Envâr-ı Şarkıyye ve Hüdâvendigâr* (Arap ve Ermeni harfli) ile *Trabzon* (Arap ve Rum harfli); bkz. Kocabaşoğlu/Birinci (1995), s.111.

olmuştur. Personelin arttırılması ise, ek olarak görevlendirilmiş bir *İslâmca mürettib* ve bir *Ermenice mürettib* ile birer *refiki*, *gazete müvezzii* olarak ta çalışan bir *merdâneci* ve iki de *nefer-i mülâzim*'den ibaretti. Önceki senelere göre matbaanın personeli üç elemandan dokuza yükselmişti.³³ Sonuçta, Sivas vilayet matbaası artık bir gazete çıkarmak için gerekli hurufata kavuşmuştur. Salnamelerin baskılarından anlaşıldığı gibi, onlar 1301 H. (1883-84) senesine kadar el yazması olarak hazırlanmış, 1302 H. senesinden itibaren hurufat dizisine geçilmiştir.

Salname VIII'de ilk defa Ermenice mürettip Mıgırdıç Efendi ve onun refiki Hayk Efendi'den bahsedilmesi anlamlıdır. Hayk Efendi bir ihtimal Ermeni matbaa sahibi (Hayk) A. Vardanyan olabilir ki, bu, şimdilik sadece bir tahmindir. 1304 H./1886-87 senesinden itibaren matbaanın sermürettepliğine yükselecek³⁴ ve en azından 1325 H./1907-08 senesine kadar o göreve devam edecek Mıgırdıç³⁵ ile Hayk Efendilerin bilgi ve tecrübelerinin, vilayet gazetesinin ve özellikle Ermeni harfli kısmının basımı için bir gereklilik olduğu kanısına varılabilir. Bu da, matbaanın kuruluşundan gazete yayımına kadar geçen on beş senelik geciktirmeye ışık tutabilir: Litografya baskısında iki ayrı alfabe kullanarak haftalık bir gazete çıkarmak hem baskı işlemleri hem de muharrirliği hakkında çok tecrübe ve birikim gerektiren bir iştir. Belki de, ancak bu iki Ermeni'nin vilayet matbaa personeline alınmaları ile bu gerekli bilgi ve hünere varılmıştır. 1875'e kadar Sivas'ta işletilen Ermeni matbaasının kurşun dizisinin ve araç gerecin de, vilayet matbaasına getirildiği düşünülebilir.

Fakat bu ipuçları ve tahminler, bunu açık söylemek gerekir, spekülasyona yer bırakarak, Ermenice kaynakları da tetkik edilerek derinliğe araştırmaya ihtiyaç bulunduğunu göstermektedir. Bu tespit özellikle vilayet gazetesinin kuruluşunu teşvik eden politik etkenler için geçerlidir. O senelerin politik vaziyetleri ve olayları göz önünde bulundurulursa, 1879-80 senelerinde Sivas'ta bir vilayet gazetesinin yayımı çoktan yapılması gereken, kaçınılmaz bir adım olarak gözüküyor. 1877/78 Türk-Rus Harbi sırasında, Kafkas cephesinin menzili olan Sivas'ta resmî bir gazete çıkarmaktan daha önemli işlerin bulunduğu düşüncesi makul ise de, 1878 Berlin Kongresinden sonra çerçeve şartlarının çok değişmiş olduğu gerçeğini de görmek lâzım. Berlin anlaşmasınının 61. maddesinde, malum, 'Ermeni sorunu' ilk defa Osmanlı İmparatorluğu tarafından resmen kabul edildi. Buna bağlı olarak Avrupa

³³ **Salnâme-i Vilâyet-i Sivas VIII**, 1298 H. s.56-59.

³⁴ **Salnâme-i Vilâyet-i Sivas XIII**, 1304 H., s.66.

³⁵ **Salnâme-i Vilâyet-i Sivas XVII**, 1325 H., s.57.

büyük devletlerinin, yoğun Ermeni azınlığının bulunduğu Doğu Anadolu vilayetlerinde uygulanacak 'islahat' girişimlerini kontrol etme hakları da böylece doğmuştur. Bu ise, Sivas'ta da giderek hız alan bir Ermeni ulusal hareketini teşvik edecekti.

Sivas vilayeti, Doğu Anadolu'daki politik gerilimlerin patlak verdiği ve tarihçilerin, değişik bakış açılarına göre, çok farklı değerlendirmelerine yol açan 'vakaların' başladığı bölge sayılabilir. Sonra daha ayrıntılı bir şekilde değerlendirilecek bu cebrî çekişmeler, Berlin Kongresinden sonraki dönemde gergin bir hava geliştiği zaman, kendilerinin geleceğini bildirmişlerdir. Merkezî idarenin kamu oyuna yönelik etkin bir aracı olan vilayet gazetesinin yayımı, işte o zaman, özellikle büyük bir Ermeni cemaatının bulunduğu Sivas'ta, öncelikle yapılması gereken bir girişim olarak değerlendirilmiş olmalıdır.

4. Sivas vilayet gazetesi

Aşağıda *Sivas* vilayet gazetesinin niteliğini, ilk iki yılına ait tam koleksiyonu (no. 1-81, Ocak 1880 - Şubat 1882)³⁶ gözden geçirilerek esas hatlarıyla tasvir edilmeye çalışılacaktır.

Sivas vilayet gazetesinin ilk yayımı 24 Mart 1879'da (30 Rebû'l-evvel/12 Mart 1295) yapılmış olmalıdır. Fakat bu kuruluş tarihi, ilk taramada hemen akla gelmiyor, çünkü koleksiyon 30 Muharrem 1297/31 Kânûn-ı evvel 1295 tarihli (12 Ocak 1880) sayı 1 ile başlamaktadır. Gazete 27x39 santim ebadında tek yaprak olarak üç sütun üzerine kurulan dört sayfalık çıkıyordu. Sondajlardan anlaşılacak üzere, aynı Türkçe makaleler ön tarafta Arap harfli, arka tarafta Ermeni alfabesinde basılmıştır. Her iki alfabede yazılmış son bilinen sayısı söz konusu koleksiyonun 17 Rebû'l-evvel 1299/Kânûn-ı sâni 1297 (6 Şubat 1882) tarihli no. 81'dir. Ondan sonraki senelerden itibaren cumhuriyet dönemine kadar ise, yalnız tek tük nüshaları korunmuştur ki, bu durum başka birçok vilayet gazete koleksiyonları için aynen böyle geçerlidir. Ancak gazetenin, 1926 senesinden 1941'de çıkmış son sayısına kadar birbirini tamamlayan takımlar bulunabilir.³⁷

Her sayıdaki Hicrî ve Rumî tarihleri sık sık bir gün farklıdır. Bunun sebebi, o zamanda bir ay başı astronomi kurallarına göre değil, hilalin rüyeti (ilk görünüşü) hakkında ilmi olmayan yollar tutulduğu gerçeğidir. Rumî tarihi gibi Ermeni takvimi de, 19. Asırda Gregoryen

³⁶ Bu koleksiyon İstanbul Atatürk Kitaplığında bulunmaktadır.

³⁷ 1926 yılına ait takımı Sivas Cumhuriyet Üniversitesi kütüphanesinde bulunmaktadır. Az sayıda eksiklikle 1929-1941 yılları koleksiyonu TBMM Kütüphanesinde arşivlenmiştir.

takvimine 12 günlük fark bulunan Julian takvimine bağlı olarak hesaplandı. Buna göre, birinci sayının Ermeni harfli kısmında 31 Aralık 1879 tarihini taşımaktadır.

Ön seri

Yukarıda yapılan, gazete daha Mart 1879'da yayımlandığı şeklindeki iddia şu sebeplerden dolayı yerindedir. Söz konusu koleksiyondaki no. 3 kesinlikle bu seriye ait değildir. O nüsha yanlışlıkla, gazetenin düzenli çıkışına göre 14 Kânûn-ı sâni 1295 (25 Ocak 1880) tarihli olduğunu hesap ettiğimiz no. 3 sayılı orijinal nüsha yerine ciltlenmiş koleksiyonun içine girmiş olmalıdır.

Bu 7 Nisan 1879 tarihini taşıyan 'yanlış' no. 3 (Kapak resmi için bk. RESİM 1) ise, *Sivas* vilayet gazetesinin, şimdiye kadar hiç bir yerde belgelenmeyen bir nevi ön serisini ispatlamaktadır.

Söz konusu no. 3'ün tarihleri birbirini doğrulamaktadırlar: 15 Rebü'l-evvel 1296/26 Mart 1295/7 Nisan 1879 (Miladî tarihi de, ana seriden farklı olarak, kaydedilmektedir). Bu nüshanın, aşağıda ayrıntılı bir şekilde tartışılacağı üzere, koleksiyondaki bütün başka nüshalardan farklı bir gazete başı taşıyor. Üstelik bu sayı tek yapraklı, ama *sadece* Arap harfli dört sayfalık tek nüshadır. Satış fiyatı da ana seriden farklı: senelik abonesi 65 Kuruş (ana seride 40), tek nüshanın fiyatı ise 60 Para (ana seride 40) olarak belirtilmektedir. Bu biçimsel karşılaştırma, *Sivas* vilayet gazetesinin iki ayrı serisinin yayımlandığı konusunda şüpheye yer bırakmaz.

7 Nisan 1879 tarihli bu no. 3 sayılı nüshanın içeriğine bakılarak son bir yapabiliriz:

Kısa bir içindeki özetinde bir *kısm-ı resmî* bir *kısm-ı gayri-resmî* den ayrılmaktadır ki bu yaklaşım ana seride bulunmaz. 'Resmî' kısmında memurların değişik vilayet ve kazalara *tevcihâtının* sıralandığı bölümden sonra birinci sütunun alt kısmında bir *telgrafnâme-i aliyye* sureti verilmektedir. Orada, Osmanlı banknotlarının tedavülünden alınacağına dair 5 Safer 1296 (19 Ocak 1879) tarihi taşıyan bir kararnameye bağlı olarak çıkartılan, ayrıntılarını belirten yönetmelik tartışılmaktadır.³⁸ Bundan sonra cari yılın 18 Martı (her halde Rumî) yani bu sayının yayımından sekiz gün önce çıkartılan başka bir kararnamenin sureti bulunuyor.

³⁸ Mâliye nezâret-i celîlesinden makâm-i 'âli-i vilâyetpenâhiye şerefvârid olan telgrafnâme-i 'aliyye sûretidir. kavâim-i nakdiyyeniñ tedâvülden ref' olunacağı fi 5 Safer sene 96 tarihîyle ilân edilmiş..."

(نومبر) بازار ايرسي (بازار ايرسي)
(۳) (پرتي سنه)
(۴۰) (پرتي سنه) ۶۵ اتي ايرسي
(۲۵) (پرتي سنه) ۲۵ ايرسي
(۲۰) (پرتي سنه) ۲۰ ايرسي
(داخل ولايتن ماعدا بخار)
(ايجون پوسه اجري شتم)
(اوتور مطبه و عقال ايرسي)
(مركز ولايت حكومت قوتاي)
(وايتونيه مركزى صرافتي)
(اقتريك قرانخانه سير)

مجمع

(۱۵) (ويج ايرسي) (۱۳۹۶)
(۳۶) (مارت) (۱۳۹۵)
(۷) (پرتي سنه) (۱۸۷۹)
(اشبو خزنه هئنده ردغه)
(بازار ايرسي كو پرتي)
(چتاريلور متاج عويسه)
(ومسارف اديتانه حاق ايار)
(ايجون توتلر هر زمان اچيندر)

قسمي رسمي نوجيهات زاندا امة عليه
قسمي غير رسمي نوجيهات ايرسي قابه
قسمي رسمي
نوجيهات
حلب ولايتي خاوند كارو لايي والسي سابق
موتلو غالب باشا حضرت المير

استمراضند بر مقدار يك شخص اولته چنن دني
كرا اعلان مذكوره و كرا اذمه كرا مطبع ايتيرولان
ديكر اعلان وسيله بيان اولتميدى استمراض
مذكوره دارجريان اين بخار اتمه نوزار قسمي
التمامش و خزنيه چيه ك مجددي قودي ايجون
اوه دنيز و مبداء اذمه اولان سنه ياله بولاي
مارت ايرسي حلو اتمش اولان اتمه اذمه اتمه اتمه

خزنيه جيله لك واردات و مسارفان عويسه سنك
نقد. تخويله قائمك مسورت اتمسته دار
قران اتمدور.
پرتي مده دريوت اولان استمراض جديدك
حضورته كنده بيه نظارت جيله سنك اعلان
اوديني وجهه درت يوزك قائميه بر ايرسي اولايك
قوام موجود. كليا و قديمه اتمدور اولون ايجون

RESİM 1 24 Mart 1879'da çıkan ön seri 3. sayımın (7 Nisan 1879) başlığı.

O günlerde, Osmanlı banknotlarının değer kaybının kamu oyunu kurcaladığı gerçeğine göre *kısm-ı gayri-resmî*'de bu konu ayrı bir makalede kaleme alınmıştır. *Kâime* başlığı altında, Osmanlı devletinin banknotlarını geri almayacağı şeklindeki söylentilere karşı gerekçeler sunulup yerli tüccarların kepeneklerini niçin indirdikleri sorusuna cevap aranmaktadır. Tahmin edilen, sikke ihracatı ile bir ek kâr yapmak hesaplarının, Sivas'taki piyasaların durgunluğu dolayısıyla mantıksız olacağı gerçeğine işaret ederek yatıştırıcı bir yaklaşım denenmektedir.³⁹ Aynı makalede, büyük politikadaki vaziyetlere bir bakıştan sonra şu sonuçlara varılmaktadır: devamlı Avrupa'ya bakmaksızın kendi güçlerine dayanılmalı; politikanın noksanları silah gücü ile değil, görüşmelerle aşılmalı; (Berlin Kongresinden sonra politikadaki) sakinlik iyileştirme ve refaha doğru gayret sarf etmeye elverişlidir ki, buna Sivas'ın vaziyeti örnek sayılıyormuş.⁴⁰

Bu sayının *kısm-ı gayri-resmî* adlı bölümünde birkaç uluslararası haber yer almaktadır. Bunların, Sivas üzerine bağlanan İstanbul-Bağdat telgraf hattından gelen haberler akışından alınmış olduğu düşünülebilir. Paris ve Londra gibi, Lahor ve Kalkutta'dan da bilgi verilmektedir. *Üsbû'* kolonunda Berlin Kongresi kararlarının şüpheli uygulanışı uzun bir makalede tartışılıyor.

Bu ön serinin no. 3'ü ile, gazetenin resmî bir organdan daha geniş bir görev yapmaya kalktığı belgelenilebilir. Özellikle Berlin Kongresinden sonra Osmanlı İmparatorluğunun bulunduğu yeni politik vaziyetlerin ışığında, dünya çapında önemli politik olaylara yorumlar yapmak uygun görülüyordu. Yerel problemler, mesela Sivas sarraflarının banknotların değer kaybına karşı gösterdikleri tepki, gazete tarafından konu edilip onu 'doğru' yola yönlendirmeye çalışılıyordu.

Kendisi belirttiği gibi, haftalık gazete her Pazartesi günü çıktığına göre, ilk çıkış tarihi 24 Mart 1879 (30 Rebü'l-evvel 1296/12 Mart 1295) olarak hesaplanılabilir. Buna göre, vilayet gazetesini kuran, tam bir sene

³⁹ Seyahatnamesinde 1877 seneye ait bir bölümde İngiliz subay Burnaby, Sivas'taki Rum ve Ermeni sarrafları Osmanlı banknotların değer kaybına spekülasyon yaparak altın Lira stok etmelerinden bahsetmektedir. Bu spekülasyonda, Gayrimüslim olan bir telgraf memurundan gün gün banknotlarının cari kurlarını öğrenmeleri, bu kurların sadece iki haftada bir posta yoluyla halka yansıtılmasına karşı sarraflara büyük bir avantaj sağlıyordu. Burnaby (1996), s.151-152.

⁴⁰ Avrupa'nın damarlarından akan kan herkese istirahat-i nâfi'e lüzûmu hissettirmiyor. Gözün görebildiği kadar politika uygunsuzlukları mukâlemâta tesviye edilüb silâh ile edilmiyor. Bu âsüdelik sâyesinde cebr-i mâ-fât veyâhud vas'at bulmak için mahall-i sâ'ir misillü Sivasca ve Sivas gibi mahall-i sâ'irece ârzûyî iştîyâk etmek kâfidir.

önce Sivas'a gelen vali Vezir Mustafa Süreyya Paşa idi.⁴¹ Ancak, o seneye ait bir Sivas salnamesi bulunmadığı için matbaanın durumunu bilemeyiz.

Sivas vilayet gazetesinin kuruluş tarihi hakkında literatürde şimdiye kadar çok sayıda yanlış bilgiler verildi. Sık sık gazetenin - bazen de matbaanın - kuruluş yılı 1878 olarak belirtilmiştir. Bu yanlışlığın sebebi büyük ihtimal 1935'te yayınlanmış bir yıllıktan kaynaklanmaktadır. Orada, Sivas vilayetinin eski bir *mektûbcusu* olan yazarı, matbaanın kuruluşunun ilk teşebbüsü 1293 senesinde (Rumî, 1877-1878) Vali Elhac Ahmed İzzet Paşa'ya ait olduğunu iddia ediyor.⁴² Bu tarih daha sonra başka bir yıllıkta, vilayet gazetesinin ilk çıkışı hakkında bir ipucu olarak değerlendirilmiştir.⁴³

Vali Elhac Ahmed İzzet Paşa'nın, vilayet matbaasının 1282 H. tarihli tesisinden iki sene sonra 1284 H./1867 Sivas'a tayin edilip 1871 sonuna kadar birinci görev dönemini doldurduğunu; ikinci görev döneminin ise, Mart 1874'den Mart 1878'e kadar sürdüğünü, yukarıda söylendiye de, bunu burada bir kere daha tekrarlayalım. Bu demektir ki, vilayet gazetesinin ön serisinin başlamasından tam bir sene önce Ahmed İzzet Paşa'nın Sivas valiliği sona ermiştir. Fakat, bundan sonra bir süre görevsiz olarak Sivas'ta kaldığına dair bir ipucu da var.⁴⁴ Bu valinin, Sivas matbaasının 1878'te sözde 'kuruluşu' hakkında bir rol oynadığı iddiası ise, akla şunu getirir: Bir gazete çıkarmak için tâ 1865'lerde açılan küçük matbaanın, hem personel hem teknik bakımından, belki de vilayet binasındaki yeri ile ilgili olarak ıslah edilmesi gereği ortadadır. Nitekim, 1880 senesinde, gazete Arap ve Ermeni alfabelerinde çıktığı zaman, personelin üç elemandan dokuza yükseldiğini, ilgili salnameden öğreniyoruz.⁴⁵ Vali Elhac Ahmed İzzet Paşa'nın daha ilk görev döneminde vilayet matbaasının faaliyetlerini düzenlediği de

⁴¹ Vali Mustafa Süreyya Paşa'nın Sivas'a tayin tarihi Rebîü'l-evvel 1295; **Salnâme-i Vilâyet-i Sivas X**, 1300 H., s.39. Mehmed Süreyya (1311H./1893-94), c.2, s.64, tayin tarihi olarak Safer 1295, Kunalalp (1999), s.38, Şubat 1878 kaydediyor.

⁴² Başel (1935), S.182.

⁴³ Sivas İl Yıllığı 1973, s.197-198. Yurt Ansiklopedisi (1983), c.9, s.6948, Gürel (1994), s.142, Varlık (t.y.), s.101, Kocabaşoğlu/Birinci (1995), s.111, ve Nair (1999), s.61, vilayet gazetesinin kuruluş yılı olarak 1878 belirtmektedirler. Duman (1998), s.94'ta çok farklı, hiç bir dayanağı olmayan bir kuruluş tarihi veriyor: 1896; Tülbentçi (1941), s.85, 1890 yılını belirtiyor. Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu (1987), s.232'de ise, burada incelenmiş koleksiyonun yılları doğru kaydedilmektedir: 1295-1297 (Rumî).

⁴⁴ Mehmed Süreyya (1311H./1893-94), c.3, s.465. Kunalalp (1999), s.57'ye göre, Ahmed İzzet Paşa Şubat 1878 Sivas valiliğinden ayrılmış, daha sonraki tayini ancak Temmuz 1879'da Trablusgarb valiliğine yapılmıştır.

⁴⁵ Salnâme-i Vilâyet-i Sivas VIII, 1298 H. s.59.

belgelenmiştir. Mart 1879'da ilk önce Arap harfli çıkarılacak vilayet gazetesi için matbaanın yeni ön koşullarının (hurufat dizisi vb.) bir süre öncesinde oluşturulmuş olduğu varsayımından hareketle, "matbaanın 1878'teki (yeni) kuruluşu"ndan bahsedilebilir. Fakat bu ıslahta, Vali Elhac Ahmed İzzet Paşa'nın, tecrübeleri dolayısıyla, bir rolü olup olmadığını kestirmek şu anda mümkün değil.

Rumeli Beylerbeyi Zeyne'l-Abidin Paşa Ağustos 1879'te, aynı ayda valilikte iken ölen Mustafa Süreyya Paşa'nın yerini alıyor.⁴⁶ Vilayet gazetesinin ön serisinin bu tarihte daha çıkmakta olup olmadığını bilemiyoruz, fakat bunun ihtimali küçük. Çünkü Abidin Paşa'nın yönetiminde, gazete ancak birkaç ay sonra, 12 Ocak 1880 tarihinde, ana serisinin birinci sayısı ile kamuoyuna (tekrar) sunulacaktır.

Gazete kendisini okuyucuya tanıtıyor

31 Kânun-ı evvel 1295 (12 Ocak 1880) tarihli bu birinci sayıdaki (başlık klişesi için bk.RESİM 2.) *Mukaddime*'de (sayfa 1, sütun 1) vilayet gazetesinin daha önceki yayımı hakkında bir imada bulunuluyor. Orada, Padişah üzerine mecburî methiyeciliklerden sonra, her vilayette toplumun bütün grupları ve ülke için *en ziyâde vasıta-i terakkiyât* olan bir gazete çıkarmak izninin verildiği belirtilmektedir. Bu vilayette de, bu hayır hedefin doğrultusuna epey yol katedilmiş olmakla birlikte, gazeteyi zamanında değişik mahallelere dağıtarak gazeteye itibar kazandırmak yerine aksaklıklar bulunduğu kaydedilerek, bu zarureti yerine getirilemeyince gazete satış bedellerinin gerekli tesviyesi alınmadığı, bunun sonucunda, *matba'a işi imhâl ve ibtâl etmiş idi* denilerek matbaa işlerinin geciktirilmesi ve durdurulmasından bahsedilmektedir. Bununla ön seri kastedilmiş olacak ki, gazete teslim ve dağıtma işlemlerindeki noksanlıklar dolayısıyla gazeteye rağbet celb edilemeyişi, satışların da azalmaları ve bedellerinin verilmeyişi neticesinde, yayımın sürekliliğinin ilk önce güçleştirilmiş sonra engellenmiş olduğu anlaşılıyor. Bunlardan şu sonuç çıkarılabilir: 1879'taki kısa ömürlü ön seri, kısa bir süre içerisinde bir vilayet gazetesini okuyucuların ihtiyaçlarına göre yerleştirme denemesi olarak değerlendirilebilir. Sivas Vilayet Gazetesi'nin o dönemde İstanbul'da çıkarılan Osmanlı gazeteleri fiyatından⁴⁷ çok daha pahalı (60 para, bir senelik abonesinin 65 kuruş)

⁴⁶ Salnâme-i Vilâyet-i Sivas X, 1300 H., s.39. Mustafa Süreyya Paşa Ramazan 1296'te (Ağustos-Eylül 1879) Sivas'ta ölmüş: Mehmed Süreyya (1311 H./1893-94), c.2, s.64; Kunalp (1999), s.111'e göre ise, Temmuz 1879'ta vefat etmiştir.

⁴⁷ O dönemin Osmanlı gazetelerinin fiyat seyri ile ilgili olarak bkz. Kocabaşoğlu (1988), s.9. İstanbul'da çıkan *Ceride-i Havâdis* ve *Tercümân-ı Hakikat* tek nüsha fiyatlarını 1879'ta 20 Para'dan 30 Para'ya arttırmak zorunda kaldılar; *Ceride-i Havâdis* 1881

oluşu, bu projenin başarısızlığının sebepleri arasında görülebilir. Öte yandan, böyle bir satış fiyatının, bir gazete yayımına başlanıldığında yüksek masraflar ve gazetenin sınırlı yaygınlığı göz önünde bulundurulursa, ve üstelik başka vilayet gazetelerinin fiyatlarına da ayarlanmış olduğu gerçeğine göre makul olarak kabul edilmesi gerektir.⁴⁸

Mukaddime'nin sonunda, vali Abidin Paşanın göreve gelişinden kısa bir süre sonra Sivas'ta kamu düzeninin oluşturulması ve bütün toplumsal grupların refahında kaydedilen ilerlemeler övünmektedir. Bunun gibi yeni haber ve gelişmelerin halka bir an önce yansıtılabilmesi için, şimdi bir vilayet gazetesi çıkarılıp; kısa zamanda mümkün olduğu kadar çok abone bulabilmek amacıyla yıllık abonesi 40 kuruşa indirildiği ve tesviye şartlarının da kolaylaştırıldığı açıklanmaktadır. Buna göre, gazete haftalık 'Osmanlı' ve *Ermeni harfli* olarak çıkarılacaktır. Yani, Ermeni okuyucularına da kolaylık sağlayarak gazetenin cazibesini, dolayısıyla abonman sayısını arttırmak hedeflenmiştir. Nihayet, gazetenin, yurt içinde ve dışındaki olaylar üzerine haberler sunacağı ve yeni kanunlar neşredeceği, bir program biçiminde belirtilmektedir.

Başlığında, gazetenin okuyucuya ilişkisi ve hedefleri ile ilgili işaretler bulunuyor. Sağ taraftaki sütunda sayı numarası ve yılından sonra abone şartları belirtiliyor. Bunun altında, gazetenin idare adresi olarak *Hükümet Konağı* gösterilerek, matbaanın hükümet binasında bulunduğunu da ispatlamaktadır.⁴⁹

senesinde, fiyatını bir daha 40 Para'ya arttırdı. Bu fiyat politikası, satış hacminin gerilemesine bir tepki olarak değerlendirilmesi gerekir. Bu gelişme ise, yabancı basının piyasadaki üstünlüğü ve kıra'athanelerin yayılmasına bağlanılabilir. Fiyat artışlarının savunması ile ilgili olarak bkz. Kocabaşoğlu (1996), ek 1, s.115-116'ta iktibas edilen *Tercümân-ı Hakikat* gazetesinin 1879 senesine ait makalesi. İstanbul'daki yabancı basının üstünlüğü hakkında bkz. Koloğlu (1998), s.43-47. Kocabaşoğlu (1984), s.67'de, 1864 senesinde Cemiyet-i İlmiyye-i Osmaniyye'de bulundurulmuş mevkutelerin listesini sunuyor: buna göre 10 Fransız, 5 İngiliz, 4 Ermeni ve 3 Rum gazetelerinden başka, aralarında *Vekâyi-i Mısıryye* ve *İrân Ruznâmesi* 5 ayrı gazete daha abone olunmuştur.

⁴⁸ 1877-78 yıllık abone fiyatları şöyle idi: *Konya* 60, *Envâr-ı Şarkıyye* 65, *Diyarbakir* 70 Kuruş. Daha ucuz olanlar: *Ankara* (40), *Trabzon* (48) ve *Kastamonu* (50 Kuruş). Büyük ticaret metropollerinde ise çok daha yüksek satış fiyatları gerçekleştirilebildi: *Aydın* (İzmir), *Hüdâvendigâr* (Bursa), *Seyhân* (Adana) vilayet gazetelerinin yıllık abone fiyatları 100 Kuruş idi; *Sâlnâme-i Vilâyet-i Trabzon*: IX, 1294 H., s.89-90; X, 1295 H., s.105-106.

⁴⁹ Vilayet binasının hemen yanında ayrı bir matbaa binasının ancak vali Muammer Bey döneminde 1328 (Rumî, 1912-13) inşa edildiğine dair bilgi için bkz.: Başel (1935), s.182; fakat Muammer Bey ancak Şubat 1328 veya Mart 1329'da (1913) Sivas'a geldi, bkz.: Kunalp (1999), s.38 ve s.58; Orhun/Kasaroğlu/Belek/Atakul (1969), s.315; Aldan (1990), s.269.

Bunun dışında, İstanbul'da Serafım Efendinin kıraathanesi de yazışma adresi olarak veriliyor. Onun okuma salonunda, malum, resmî vilayet gazetelerinin çoğu bulundurulduğu için, oraya uğrayan mülkiyeliler Osmanlı İmparatorluğunun değişik vilayetlerindeki olaylar üzerine hemen umumî bir bakış edinebilirlerdi. Bu yazışma adresinin işaret edilmesi, okuyucuların tepkileri ve özellikle abone istekleri bu merkez üzerine Sivas'a intikal edildiğini gösteriyor.⁵⁰ Bundan sonra, gazeteye neşredilmek üzerine gönderilen her tür evrakın yayınlayıp yayınlamaması için yayım müdürlüğü sorumlu tutulmadığı gibi iadesinin de yapılmayacağı belirtilmektedir (bu cümle ön seride yok). Gazete başının sol sütununda, tarihleri ve gazetenin haftalık Pazartesi günleri çıkışıyla ilgili bilgi dışında, okuyuculara bu gazetenin içeriğine katkıda bulunmaları ile ilgili bir davet bulunuyor: *Menâfi-i umûmiyye ve maârif ve edebiyâta müteâllik eser için sütûnlar her zamân açıktır*. Son cümlede ilan fiyatları belirtilir: haber bölümüne girecek ilan ve duyuruların her satırı için 1 Kuruş, şirketler ve sarraf işlerine ait ilanlar içinse, satırı 3 Kuruş (bu cümle de ön seride yok).

Yayım tarzı ve yaygınlığı

Bütün vilayet gazeteleri gibi *Sîvas* da memurlara yönelik bir yayındı. Özellikle vilayet idaresinde çalışan bu potansiyel okuyucular için gazeteye abone olmak - başka vilayetlerde olduğu gibi⁵¹ - bir zaruret değilse de, ahlakî bir mükellefiyet olarak değerlendirilebilir. Fakat, gazetede çıkan haberlerin, abone olanların dışında çok daha geniş bir yaygınlığı sağlanmıştı. Bir yandan, kahvehane kültürü,⁵² haberlerin yayılmasına bir araç sayılır; öte yandan, bugün bile "ayaklı gazete" olarak bilinen, yani, bir haberi ağızdan ağıza yaymak pratiği önemli bir rol

⁵⁰ Serafım kıraathanesi için bkz: Ünver (1979); Georgeon (1997), s.67-68; Ursinus (1989), s.106, dipnot 23. Ünver (1979), s.486, bu kıraathane üzerine birçok vilayet gazetesinin dağıtıldığını belirtiyor: *Tuna, Fırat, Envâr-ı Şarkıyye ve Süriye*. Bu uygulama Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon IX, 1294 H. (1877-78), s.90'da da belgelenmektedir. Orada, 22 vilayet gazetesini ve İstanbul dışında 7 gayri-resmî gazeteyi içeren bir listeden sonra şu cümle bulunuyor: *İşbu gazetelere abone olmak için Dersââdet'ce merkez-i mahsûs olan Okçular başında vaki Kıraathâne-i Osmanî müdürü Serafım Efendi'ye mürâcaat olunur..*

⁵¹ Eren (1969), s.24. Kocabaşoğlu/Birinci (1995), s.108, 1910 senesinde birkaç vilayet gazete editörlerinin, gazeteye abone olma mükellefiyetini memurlar ve iyi geçimi olan eşraflara yüklemek ile ilgili 'düşünceler'de bulduklarını işaret ediyorlar.

⁵² Sivas'taki kahvehane kültürü için bkz. Üçer (1992).

oyladı. Bunun dışında, gazeteler vilayet idare binalarında askı şeklinde kamu oyuna yansıtılırdı.⁵³

Vilayet gazetesinin ilk yıllarındaki tirajı hakkında bilgimiz olmadığı halde, bu gazetenin finansman sorunları ve başka vilayet gazetelerinin tirajları da göz önüne alınırsa, başlangıçta birkaç yüz nüshayı geçmeyecek bir tirajın söz konusu olduğu tahmin edilebilir.⁵⁴ 19. Asrın sonunda ve 20. Asrın başında, *Sivas* gazetesinin ana serisindeki mukaddimede de ima edildiği gibi, sınırlı yaygınlığı, basım ve dağıtım üstlenebilecek eleman noksanlığı ve abone ücretlerinin geç veya eksik ödemesi vilayet gazetelerinin daimî sorunlarını teşkil ederlerdi.⁵⁵

Sivas gazetesinin haftalık yayın dönemi başlangıçta düzenli olarak uygulanmışsa da, no. 4 (21 Kânûn-ı sâni 1295) ile no. 5 (11 Şubat) arasında 3 hafta geçiyordu. Bunun sebebi, o zaman Sivas vilayet idaresindeki değişimler olabilir: Selanik'e nakledilen vali Abidin Paşa⁵⁶ yerine Mamûretü'l-Âzîz mutasarrıfı İsmail Hakkı Paşa tayin edildi.⁵⁷ Bu olay, herhalde Abidin Paşa Selanik'e hareket etmek üzere daha Sivas'ta iken çıkarılan no. 7'de (3 Mart 1295, s.1, birinci haber) yansıtıldı. Orada, yeni gelecek valinin liyakatlarını sayılıyor ki, ancak 8. sayısında (17 Mart 1295, s.1, birinci haber) Sivas'tan ayrılmış bulunan Abidin Paşa'nın onuruna benzer övgüler yapılıyor. No. 9 (24 Mart 1295, s.1, birinci haber) valilerin değişimi ile beraber vilayet idaresinde uygulanan başka nakledilmeler ile ilgili bir fikir veriyor: vilayetin *defterdarı* amiri ile birlikte Selanik'e gitti, oradan gelen selefi Sivas'ta yerini aldı; *evrak müdürü* de Selanik'e gidip orada *mektûbcu* rütbesine yükseldi. Vilayet gazetesinin yayımını yöneten *mektûbcu* ise daha önce nakledilmiş olması ki, Samsun'dan getirilen ticaret reisi Selim Sırrı Efendi yerini alabildi.

Yeni vali ve mektupçu geldikten sonra, gazete haftalık yayımına dönüp, birkaç istisnâ ara hariç, düzenli yayımına devam ederek birinci yılının sonunda 43. sayısına ulaşmıştır. İkinci yılında ise, haftalık yayımı hedeflendiği halde, yayına verilen birkaç ara dolayısıyla sadece 37 sayısı

⁵³ Jeltyakov (1979), s.124.

⁵⁴ A.g.e., s.124'de, 20. Asrın başında en çok vilayet gazetelerinin tirajlarının ancak 100-150 civarında olduğu belirtilir. Yust (1995), s.123, 1922 senesinde *Sivas* gazetesinin tirajının 200 civarında olduğunu iddia ediyor; bkz. Ursinus (1989), s.105-106.

⁵⁵ Kocabaşoğlu/Birinci (1995), s.107-108; o makalenin ekinde, s.113-117, 1910 senesine ait, vilayet gazetelerinin temel sorunlarının açık bir şekilde tartışıldığı bir belge tıpkıbasımı ve transkripsyonu olarak sunuluyor.

⁵⁶ Abidin Paşa'nın Sivas'taki görev dönemi için bkz.: Orhun/Kasaroğlu/Belek/Atakul (1969), s.29; Aldan (1995), s.46.

⁵⁷ **Salnâme-i Vilâyet-i Sivas** XIV, 1306 H., s.84; Kunalp (1999), s.38.

çıkıştır. Gazetenin daha sonraki dönemlere ait korunabilmiş tek tük nüshalarından hesaplandığına göre, yılda ortalama olarak 40 sayısı çıkmıştır.

Sivas gazetesinin ne zamana kadar hem Ermeni hem Arap harfli olarak çıktığı bilinmemektedir. Her iki alfabe de çıkan son bilinen sayısı 18 Rebîü'l-evvel 1299/25 Kânûn-ı sâni 1297 (6 Şubat 1882) tarihini taşıyan no. 81'dir. Daha sonraki ilk korunmuş no. 188 Zil-ka'de 1307/27 Ağustos 1300 (8 Eylül 1884) tarihli olup -görülen bütün daha sonraki sayıları gibi- sadece Arap harfli iki sayfa olarak ve birkaç detayında değiştirilmiş bir gazete başlığı ile çıktı. Bu konuda salnameler önemli ipuçları verebilir. İlgili yıllıklarda, *İslâmca* ve *Ermenice mürettib* ayrı ayrı gösterildikleri için, adları yukarıda geçen Hayk ve Mıgırdiç Efendilerin en azından 1301 H. senesinin başına kadar (1883 sonu) bu gazetenin Ermeni bölümü için sorumlu elemanlar olarak matbaada çalıştıkları belgelenmiştir.⁵⁸ 1302 H. (1884-85) senesine ait salnamede bu ayırımın kaldırılması ve Hayk Efendinin artık görevli olarak kayıt edilmemesi, Ermeni harfli gazete bölümünün sonu ile eşzamanlı olduğu tahminine kuvvet kazandırıyor. Bu demek ki, gazete en erken 1883 senesinin sonundan, en geç 1884 yaz aylarından itibaren sadece Arap harfleriyle basılmıştır. Bu değişime yol açan etken(ler), vilayet idaresi ile Ermeni nüfusu arasındaki ilişkilerde mi, yoksa Ermeni okuyucularının gazeteye başka sebeplerden dolayı rağbeti azalmasında mı aranmalı, şu anda tahmin edilemez.

Vilayet gazetesinin değerlendirilmesi

Sivas gazetesinin önemli bir işlevi, kanun ve kararnamelerin vilayette duyurulmasını sağlayarak bunların hızlı ve müşkülsüz uygulanışını kolaylaştırmaktı. Nitekim, gözden geçirilen ilk iki yılına ait sayılarının çoğunda, kanunî hükümler, nizamnameler, kararnameler vb., kısmen de vilayete gelen telgrafnamelerin suretleri bulunur. Birçok sayılarda resmî gazete niteliği ağır basarsa da, vilayet gazetesinin içerik bakımından daha geniş bir yelpaze açmaya çalıştığı inkâr edilemez. Şüphesiz, orada tartışılan politik konular, Berlin Kongresinden sonraki seneler boyunca taşradaki yerel kamu oyunu önemli ölçüde şekillendirmişlerdir.

Bâbrâli'nin, büyük devletlerin politikaları hakkındaki açları üzerine çok geniş raporlar veriliyordu. Bu güncel gelişmeleri yansıtmak bakımından 25 Ekim 1880 (21 Zil-ka'de 1297/13 Teşrin-i evvel 1296)

⁵⁸ Salnâme-i Vilâyet-i Sivas: VIII, 1298 H., s.59; IX, 1299 H., s.59; X, 1300 H., s.63; XI, 1301 H., s.61; XII, 1302 H., s.347.

tarhli no. 34 iyi bir örnek sayılabilir. Sütun 1'de *Vakit*'den iktibas olarak, Bâbiâli'nin, Berlin antlaşmasının altı mümzi devletlerinin büyükelçiliklerine gönderilen bir notanın sureti bulunuyor; büyük İstanbul gazetelerinden alınma makaleleri yeniden basmak, başka vilayet gazetelerinde olduğu gibi, *Sivas*'ta da sık sık görülen bir pratiktir. Ondan sonraki haber *Karadağ mes'ele*si ile ilgilidir. Başka bir makalede *Yunan mes'ele*si başlığı altında, yeni sınırın Yunanistan lehindeki tesbit edilmesi tartışılmaktadır. Bu makalenin devamında, yeni bir başlık olmadan aynı sütunda -sayfa dizisindeki bu üslup bazen makaleleri birbirinden ayırmakta güçlük çektirir- Sivas vilayeti ile ilgili yepyeni bir konuya değinir: Berlin antlaşmasında madde 61'de kararlaştırılmış olduğu gibi, Ermeni nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde, büyük devletlerin kontrolü altında yapılması öngörülen, azınlığın durumunu iyileştirecek ıslahat girişimlerinin Osmanlı İmparatorluğuna yükletilmesi. Bu sorunla ilgili olarak, Bâbiâli ve büyük devletler arasında 1880 senesinde birbirine zıt açılar içeren notalar verişiliyordu. Söz konusu makalede, 3 Ekim 1880 tarihli notanın tam sureti sunuluyor (*Ermeni sâkin olan yerlerde icrâ olunacak ıslahât*).⁵⁹ Vilayet gazetesinin bu sayısının sonunda, Berlin antlaşmasının bir başka sonucu tartışılıyor: Rumeli'de, azınlıkların merkezî idareye katılımları ile Osmanlı İmparatorluğunun bu vilayetteki nüfuzu azaltılacaktır (*Rûmeli Vilâyet-i Şâhânesinin Nizâmnamesi*).⁶⁰

Osmanlı İmparatorluğunun kendini savunmak zorunda kaldığı genel siyasî durum bu resmî gazetede kaleme alınarak, devletlerarası politika da yansıtılır: Rusya'ya askerî mağlubiyet ve Berlin Kongresinden sonra uygulanacak ıslahat, arazi terkleri, muhacir meselesinin tasfiye edilmesi vb. Öbür yandan *Sivas* gazetesi, bunun gibi sorunlar karşısında yerel seviyede meydana çıkan vaziyet ve perspektiflere dikkat çektiğiyle *vilayet* gazetesi karakterini de gösteriyordu - ve o yüzden, başka vilayet gazeteleri olduğu gibi, çok önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Bu gerçek çarpıcı bir örnekle canlandırılabilir. Ekim 1880'de Sivas'ta olup bitenler, literatürde 'Ermeni ayaklanmaları' zincirinin başlangıcı olarak tarif edilir. Türk tarihçiliğinin bir kısmında bu 'vakalar', Ermenileri göç ettirmesi girişiminin, o azınlığın 'isyankâr' faaliyetlerine bir tepki olduğu belgesi olarak değerlendirilmektedir. Hocaoğlu, kendisinin Osmanlıcadan Latin harflerine çevirerek dil bakımından

⁵⁹ Bâbiâli, doğu vilayetler hakkında karar verdiği girişimler pratikte hemen hemen uygulamamıştır, çünkü Berlin antlaşmasında belirtilen, Ermeni meselesi konusundaki yükümlülükleri mümkün olduğu kadar geçiktirmeye çalışıyordu; Bayur (1983), s.19-23. Berlin antlaşmasının sonuçları hakkında bkz.: a.g.e., s.1-5; Karal (1988), s.76-77.

⁶⁰ Bkz. Bayur (1983), s.325.

'sadeleştirdiği' belgeler sunuyor. Bunlar, 1870'li senelerinin sonlarına doğru, Ermeni Patrikhanesi'nin Sivas'taki Ermeni topluluğunu kıskırtmaya başladığına işaret ediyorlar.⁶¹ Bunlara göre, "Sivas'ta ilk Ermeni patirtısı"nın nedeni, bir Ermeni'nin katledilmesi idi. Onun cenazesi katiller ile birlikte jandarma tarafından Sivas vilayet merkezine getirildikten sonra 500 Ermeni'den ibaret bir kitle, vilayet binasının önünde yığılıp binayı taşlamışlardır.⁶²

Bu hadiselerin teferruatlarına inmezsizin, burada şu belirtilmelidir: *Sîvas* gazetesi, bu olayların cereyanını doğrulamaktadır. Kıskırtılmış havayı dindirmeye çalışan Sivas vilayet idaresinin olup bitenleri çok temkinli bir şekilde değerlendirmesi ise, dikkate şayandır. Olaylar 11 Teşrîn-i evvel 1296'da (23 Ekim 1880) vukua gelmiş; fakat, birer hafta ara ile çıkan ondan sonraki iki sayısında, *Sîvas* bu konuya hiç değinmemiştir. Nihayet, 27 Teşrîn-i evvel 1296 tarihli no. 36'de (s.1, sütun 1-2), Ermeni'nin katledilmesini açıklayan bir haber⁶³ bulunmakla birlikte, bundan çıkan olaylara yer verilmeyip şöyle deniliyor: *Bu mislü cinayât-i adıyye her devlet ve memleketde vukû bulup hükûmetin vazîfesi ise fâillerini arayıp tarayıp meydana çıkarmaktır. (...) İşte bir hükûmet-i mütemeddine ve kânûniyyenin vazâif-i islâmiyyesi bundan ibarettir.* Hocaoğlu tarafından sunulan, vilayet idaresinin Dahiliye Nezaretine gönderdiği telgraflarda ise, Sivas Ermeni piskoposuna yönelik açık suçlamalar yapılıyordu.⁶⁴

Vilayet binasının önündeki cebrî olayları kamuoyuna karşı değerlendirmek için zamana ihtiyaç duyan vilayet idaresi, ancak başka iki haftadan sonra vilayet gazetesinin no. 37'sinde (10 Teşrîn-i sâni 1296; s.1, sütun 3) yavaş yavaş dilini buldu. İlk önce kısa bir şekilde söz konusu olaylara değinildi: *Geçende nefis-i Sîvas'ta mukîm cemm-i gafîran meylerek hükûmet mahalline dünâleyh âleyhinde icrâ eyledikleri nümâyîş ve harekât-ı bî-edebâne ve istilâ-yı lücceviyâneleri umûm memleketimizin ma'lûmu olduğu gibi ve madde her tarafa dahî aks etmiş idi.* Makalenin devamında gazete editörü, olayların soruşturulmasını etkilemek istemediğinden hemen söz çıkarmadığını iddia ederek kendisini savunuyor. Bu da, okuyucular tarafından olaylar üzerine hemen haber verilmediğine dair eleştiri yapılmış olduğuna bir ima olarak değerlendirilebilir. Sonra, resmî

⁶¹ Hocaoğlu (1976), s.180-185.

⁶² A.g.e., s.185-186.

⁶³ Bu habere göre, cürüm *Hânlı* ve *Kayadibi* köyleri arası vukubulmuş; Hocaoğlu (1976), s.186'da, transkripsiyon hataları sonucu *Hınlı* ve *Kayabaşı* köylerinden söz ediyor.

⁶⁴ A.g.e., s.186-190.

tahkikatlara işaretle, olayları çıkararak 15 kişinin tevkif edildiği, beklenen mahkumiyetleri ile ilgili olarak yakında haber vermeye çalışılacağı belirtiliyor. Valinin gösterdiği 'soğukkanlılık' ise şöyle övülüyor: (...) *vâli-i âli-i vilâyet Hakkı Paşa hazretlerinin bu vukuâtın bidâyet ve nihâyetinde kemâl-i sabır ve tahammül ile fevkâlâde âkılâne ve müdebbirâne harekâtı olmamış olsaydı, muhall istirahat-i umûmiyye bir hâlin Ermeniler tarafından vukû'u ihtimâlden baîd değil idi. Binaenâleyh umûm millet-i İslâmiyye ve Ermenî milletinin kâmil ve âkil olanları (...) beyân-ı teşekkür eylediler* (s.2, sütun 1). Burada önemli olan, vilayet idare sözcüsü olan gazetenin, olaylara hemen tepki göstermeyerek, ancak birkaç hafta ara ile tüm Ermeni topluluğu veya Ermeni piskoposuna yönelik herhangi bir suçlamadan uzak kalarak çok temkinli bir yaklaşımda bulunmasıdır. Bunun hedefi, Sivas Ermeni topluluğunda 'tahrik edenler' ve 'âkil olanlar' arasında, en azından propagandada, bir ayırım yaparak bu olayların Sivas'ta geniş bir hareketin tezahüratı olduğu izlenimine karşı bir işaret koymasa gerektir ki, bu kaygı Dahiliye Nezaretine gönderilen telgraflarda⁶⁵ çok açık bir şekilde ortaya koyulmuştur.

Az sayıda bu örnekler, vilayet gazetesinin millî ve yerel politik olaylarla ilgili kamu oyuna etkisinin ayrı incelemelere layık bir konu olduğunu gösterir. Kısmen sabit sütunlarda bulunan yerel haberlerin geniş yelpazesi burada ancak kabaca çizilebilir: *Tevcîhât*; bir hayvan salgın hastalığı mücadelesinden, bir depremin yol açtığı hasarlara kadar uzanan yerel haberler (*havâdisât-i mütenevvi'e*) bunun dışında, yol kesicilerin ele geçirilmesi gibi asayiş ile ilgili haberler önemli bir yer tutar.

İstanbul gazeteleri ve uluslararası basından, kısmen de ayrı bir sütunda (mesela, *Dersâadet gazetelerinden hülâsadır*) sık sık makaleler iktibas edilir. Bazen de okuyucuya egzotik olaylar arz edilir: No. 81'de (25 Kânûn-ı sâni 1297) bir *Anadolu atının* İspanya'da vuku bulan bir at yarışmasındaki performansı ile ilgili haber *Zirâat gazetesinden* alınmıştır.

Ara sıra, valinin halka yönelik mesaj veya nutukları da gazete sütunlarına yansıtılır. Gazetenin birinci sayısında (31 Kânûn-ı evvel 1295) Vali Abidin Paşa, *Ey İnsan* başlığı altında, haylazlığın halkta çok yaygın olduğu tahminiyle, ömrü kısa olduğu için her insanın, sınırlı zamanını daha yoğun bir şekilde değerlendirmesini talep ediyor: *İnsan düşünmez ki, insanın ömrü eyyâma taksîm olunmuş da, her yevmin mürûru insan için bir mikdar ölümdür.*⁶⁶ Bazen, gazeteye gelen okuyucu

⁶⁵ A.g.e., s.186-190.

⁶⁶ Bu öğüt mesnevî cümlelerine benziyor. Vali Abidin Paşa'nın, en güzel mesnevî

mektupları da (*bir zat tarafından matbaaya gelen varakadır*, no. 6) yayınlanır. Hemen hemen her sayıda ilanlar var. Mesela, bir şahsın bir şeyi zayi etmesi veya bir buğday satış ihalesi ile ilgili olarak (no. 61, 11 Mayıs 1297).

Sivas bunun dışında, bazı konularda çok ilginç rakamlar veriyor. Vilayet idaresi bütçesinden çeşitli detaylar, mesela memurların, idare bölümlerine göre ayrılmış maaş cetvelleri yayınlanır (no. 20, 16 Haziran 1296, s.1, ikinci haber); no. 17'de (19 Mayıs 1296, s.1, ikinci haber) vilayetin, daha sonraki Sivas salnamesindeki verilerden⁶⁷ daha ayrıntılı bir nüfus istatistiği sunuluyor. Bunda da, Osmanlı resmî tahminlerine göre değişik azınlıkların nüfusu, öğrenci sayıları ve ilgili binalara umumî bir bakış atılıyor; bir örnek vermek üzere, vilayet için 266 kilise ve 341 Hıristiyan okulları hesaplanır. Bunun dışında önemli bir rakam daha kamu oyuna sunulur: Harpten sonra Rusya'ya kaybedilen arazilerden aşağı yukarı 50.000 muhacir Sivas vilayetinde iskân edilmiştir (*kadîm ve cedîd Çerkez ve Tatar ve Kars ve Batum ve Abaza ve Rûmeli muhâcirlerinin adedi ise takrîben elli bin nefer*). O yüzden, birkaç sayıdan sonra no. 28'te (1 Eylül 1295) *iskân-ı muhâcirîn* hakkında bir sayfalık uzun bir makalenin çıkması şaşırtıcı değil. Orada, muhacirlerin vatandaş olduğu gerçeğini Sivas'ın 'millî onur ve haysiyet sahibi' insanlarına hitap edilerek, onların iyi karşılanmaları istenildi: *Ey Sivas Vilâyeti ahâli-i hamîyyet-mendânî! Vilâyetimize akın akın gelmekte olan muhâcirîn-i felâket-karîn bizim vatandaş ve karındaşlarımızdır*. Bu demektir ki, vilayet idaresi basını kullanarak Osmanlı devletinin iskân politikası için propaganda yapmayı biliyordu.

Sivas gazetesi üzerine bu genel gözlemler, Tanzimat devrinden itibaren ve başka vilayetler hakkında benzer bir şekilde 'Anadolu' tarihine yeni perspektifler açabilecek, *kazılmamış bir hazinenin* hazır bulunduğunu gösteriyor. Anadolu basınının, yerel bakış açılarını da içeren kaynak araştırmalarında ayrı bir öneme sahip olduğu açıktır. Bu yolda, Anadolu'nun dört bir tarafına dağılmış gazete koleksiyonları ve tek tük nüshalar hakkında bütün Anadolu kütüphanelerini içeren sistematik bir bibliyografik katalog çalışması çoktan yapılması gereken önemli ilk adım sayılır. Gazetelerin kısmî koleksiyonlarını merkezî bir yerde toplayıp, modern yöntemlerle koruma altına alarak çalışılabilecek kopyaları hazırlamak, bakımsız koleksiyonların önemli bir bölümünün yakın gelecekte yok olabileceği tehdidine karşı acil bir zarurettir.

şerhlerinden birini (**Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf**, 1303 H./1301/1885-86) kaleme alıp Sivas Vilayet Matbaasında bastırıldığını hatırlatmak burada yerinde olacaktır. Bu bilgi için Nâzım Hikmet Polat'a teşekkür ederim.

⁶⁷ Salnâme-i Vilâyet-i Sivas VIII, 1298 H., s.142-148.

KAYNAKÇA

- Albayrak, Hüseyin: **Trabzon Basım Tarihi ve Batum - Gümüşhane - Rize - Giresun - Ordu - Samsun Basımı**. 1. Cilt: 1869-1928. Ankara, 1994.
- Aldan, Mehmet: **İz Bırakan Mülki İdare Amirleri**. (T. C. İçişleri Bakanlığı Yayını No. 438) Ankara, 1990.
- Aldan, Mehmet: **İz Bırakan Mülki İdare Amirleri**, Cilt II. (T. C. İçişleri Bakanlığı Yayını No. 459) Ankara, 1995.
- Alkan, Ahmet Turan: **Sivas'ta İlk Özel Türk Gazetesi: Vicdan**. *Revak* 1992, s.68-75.
- Başel, M. Fahreddin: **Sivas Bülteni**. Sivas, 1935.
- Bayur, Yusuf Hikmet: **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt I, Kısım I. Ankara, 1983 (3. Baskı).
- Burnaby, Frederick: **On Horseback Through Asia Minor**. Oxford, New York, 1996 [Yeni Baskı, Orijinali 1898].
- Devlet İstatistik Enstitüsü: **Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500-1927**. The Population of the Ottoman Empire and Turkey. Ankara, 1996.
- Duman, Halûk Harun: *Anadolu'da Türkçe Basım (1967-1922)*. **Müteferrika** 13, 1998, s.75-94.
- Duman, Halûk Harun: **Erzurum Basım Yayın Tarihi (1867-1997)**. İstanbul, 2000.
- Duman, Hasan: **Osmanlı Yıllıkları (Salnâmeler ve Nevsaller)**. İstanbul, 1982.
- Duman, Hasan: **İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu**. İstanbul, 1986.
- Düstur I, Cilt I. İstanbul, 1289 H. [1872-73, 2. Baskı].
- Eren, İsmail: *Tuna Vilâyeti Matbaası ve Neşriyatı (1864-1877). Kuruluşunun Yüzüncü Yıldönümü Münasebetiyle*. **Türk Kültürü** 3, 29, 1965, s.311-318.
- Eren, İsmail: *Yugoslavya'da Türk Basım*. **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi** IV, 23, 1969, s.20-29.
- Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu**. 1. Cilt. (Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Kütüphane Başkanlığı Yayınları) Ankara, 1987.
- Georgeon, François: **Les cafés à Istanbul à la fin de l'Empire ottoman**; Desmet-Grégoire, Hélène/Georgeon, François (ed.): *Cafés d'Orient revisités*. Paris, 1997 içinde s.39-78.
- Gürel, Ahmet Turan: *Sivas'ta Karanlıkta Kalan Bir Geçmiş: Sivas Basımı*. **Revak** 1994, s.141-152.
- Gürün, Kâmuran: **Ermeni Dosyası**. Ankara, 1985 (3. Baskı).
- Herzog, Christoph: The Beginnings of the Press in Iraq: Zevrâ; Anja Pistor-Hatam (ed.): **Amtsblatt, vilayet gazetesi und unabhängiges Journal**:

- Die Anfänge der Presse im Nahen Osten.** Frankfurt/M., Bern, 2001 içinde s.55-63.
- Hocaoğlu, Mehmed: **Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezâlimi ve Ermeniler.** İstanbul, 1976.
- Jeltyakov, A. D.: **Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın.** (Matbaacılığın 250. Kuruluş Yıldönümüne Armağan) Ankara, 1979 [Orijinali Rusca, Moskova, 1972].
- Kaçar, Mustafa: **Osmanlı Telgraf İşletmesi; İhsanoğlu, Ekmeleddin/Kaçar, Mustafa (ed.): Çağını Yakalayan Osmanlı! Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri.** İstanbul, 1995 içinde s.45-120.
- Karal, Enver Ziya: Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı. 1831. (Türkiye İstatistik Umum Müdürlüğü Neşriyatı 195) Ankara, 1943.
- Karal, Enver Ziya: **Osmanlı Tarihi**, Cilt VIII. Ankara, 1988 (3. Baskı).
- Kocabaşoğlu, Uygur: İlk "Kıraathane"nin Açılışı. *Tarih ve Toplum* 1, 5, Mayıs 1984, s.65-67 (s.377-379).
- Kocabaşoğlu, Uygur: *Gazete Fiyatları. Medya* 1, Mayıs 1988, s.8-13.
- Kocabaşoğlu, Uygur: *Tuna Vilâyet Gazetesi. Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 42, 1991, s.141-149.
- Kocabaşoğlu, Uygur: **Tanzimat'tan Günümüze Gazete Fiyatları Üzerine Gözlemler.** Prof. Dr. Şerafettin Turan Armağanı. Elazığ, 1996, s.105-118.
- Kocabaşoğlu, Uygur/Birinci, Ali: *Osmanlı Vilâyet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler. Kebikeç* 2, 1995, s.101-121.
- Koloğlu, Orhan: Avrupa'nın Kıskaçında Abdülhamit. İstanbul, 1998.
- Kornrumpf, Hans-Jürgen: Die Territorialverwaltung im östlichen Teil der europäischen Türkei vom Erlass der Vilayetsordnung (1864) bis zum Berliner Kongress (1878) nach amtlichen osmanischen Veröffentlichungen. (Islamkundliche Untersuchungen Bd. 40) Freiburg, 1976.
- Kuneralp, Sinan: **Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali** (1839-1922). Prosopografik Rehber. İstanbul, 1999.
- Lévonian, Garegin Djivani: Presse Périodique Arménienne - Catalogue Complet des Journaux et des Revues Arméniens (1794-1934). Erivan, 1934 [Ermenice].
- MacCarthy, Justin: **Müslümanlar ve Azınlıklar.** İstanbul, 1998 [Orijinali İngilizce 1983].
- Mehmed Süreyya: **Sicill-i Osmânî yahûd Tezkere-i Meşâhîr-i Osmâniyye**, cilt II, III. İstanbul, 1311 H. [1893-94].
- Nair, Güney: **1878-1999 Sivas Basımı.** Sivas, 1999.
- Orhun, Hayri/Kasaroğlu, Celâl/Belek, Mehmet/Atakul, Kâzım (haz.): **Meşhur Valiler.** (İçişleri Bakanlığı Merkez Valileri Bürosu Yayınları 1) Ankara, 1969.

- Ortaylı, İlber: **Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler** (1840-1878). (Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No. 142) Ankara, 1974.
- Polat, Nâzım H.: *Salnâmelere Umûmi Bir Nazar ve Sivas Salnâmeleri*. **Sivas Altıncı Şehir** 2, Nisan-Haziran 1997, s.4-8.
- Popovic, Alexandre: Le rôle de la ville de Rusçuk dans les débuts de la presse turque de Bulgarie; Anja Pistor-Hatam (ed.): *Amtsblatt, vilayet gazetesi und unabhängiges Journal: Die Anfänge der Presse im Nahen Osten*. Frankfurt/M., Bern, 2001 içinde s.65-79.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye** 1316 H. Birinci Sene. İstanbul, 1316 H. [1898-99].
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye**, 1317 H. İkinci Sene. İstanbul, 1317 H. [1899-1900].
- Salnâme-i Vilayet-i Sivas**, Defa I, 1287 H. Sivas, 1287 H. [1870-71].
- Salnâme-i Vilayet-i Sivas**, Defa II, 1288 H. Sivas, 1288 H. [1871-72].
- Salnâme-i Vilayet-i Sivas**, Defa III, 1289 H. Sivas, 1289 H. [1872-73].
- Salnâme-i Vilayet-i Sivas**, Defa V, 1292 H. Sivas, 1292 H. [1875-76].
- Salnâme-i Vilayet-i Sivas**, Defa VI, 1293 H. Sivas, 1293 H. [1876-77].
- Salnâme-i Vilayet-i Sivas**, Defa VIII, 1298 H. Sivas, 1298 H. [1880-81].
- Salnâme-i Vilayet-i Sivas**, Defa IX, 1299 H. Sivas, 1299 H. [1881-82].
- Salnâme-i Vilayet-i Sivas**, Defa X, 1300 H. Sivas, 1300 H. [1882-83].
- Salnâme-i Vilayet-i Sivas**, Defa XI, 1301 H. Sivas, 1301 H. [1883-84].
- Salnâme-i Vilayet-i Sivas**, Defa XII, 1302 H. Sivas, 1302 H. [1884-85].
- Salnâme-i Vilayet-i Sivas**, Defa XIII, 1304 H. Sivas, 1304 H. [1886-87].
- Salnâme-i Vilayet-i Sivas**, Defa XIV, 1306 H. Sivas, 1306 H. [1888-89].
- Salnâme-i Vilayet-i Sivas**, Defa XV, 1308 H. Sivas, 1308 H. [1890-91].
- Salnâme-i Vilayet-i Sivas**, Defa XVI, 1321 H. Sivas, 1321 H. [1903-04].
- Salnâme-i Vilayet-i Sivas**, Defa XVII, 1325 H. Sivas, 1325 H. [1907-08].
- Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon**, Defa IX, 1294 H. Trabzon, 1294 H. [1877-78].
- Salnâme-i Vilâyet-i Trabzon**, Defa X, 1295 H. Trabzon, 1295 H. [1878-79].
- Sivas 1973 İl Yılığ**. Ankara, t.y. [1973].
- Sunguroğlu, İshak: **Harput Yollarında**, Cilt I. (Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları No. 2) İstanbul 1958.
- Tayla, Mustafa: **Bursa Yayını** (1868-1883). Bursa, 1997.
- Teodig [Teodorus]: **Tib u Tar**. İstanbul, 1912 [Ermenice].
- Toplu Konut İdaresi/Tarih Vakfı (ed.): **Kent Araştırmaları Bibliyografyası**. İstanbul, 1994.
- Tuğlacı, Pars: *Ermenilerin Türk Matbaacılığına Katkısı*. **Tarih ve Toplum** 15, 86, Şubat 1991, s.48-56 (s.112-120).
- Tülbentçi, Feridun: **Gazeteler ve Mecmualar**. 29 İlkteşrin 1923 – 31 İlkânun 1940. Ankara, 1941.

- Unbehaun, Horst: Die Anfänge des Pressewesens in der Provinz Sivas; Anja Pistor-Hatam (ed.): *Amtsblatt, vilayet gazetesi und unabhängiges Journal: Die Anfänge der Presse im Nahen Osten*. Frankfurt/M., Bern, 2001 içinde s.97-119.
- Ursinus, Michael: San'a Eine amtliche osmanische Provinzzeitung im Jemen. *Die Welt des Islams* XXIX, 1989, s.101-124.
- Ursinus, Michael: Ahmed Midhat Efendi at Tuna, June 1868 - March 1869; Anja Pistor-Hatam (ed.): *Amtsblatt, vilayet gazetesi und unabhängiges Journal: Die Anfänge der Presse im Nahen Osten*. Frankfurt/M., Bern, 2001 içinde s.47-54.
- Üçer, Müjgân: *Halk Kültürümüzde Kahve ve Eski Sivas Kahveleri*. **Revak** 92, 1992, s.26-32.
- Ünver, Süheyl: *Yayın Hayatımızda Önemli Yeri Olan Sarafim Kiraathanesi*. **Bellefen** 43, 1979, s.481-490.
- Varlık, Bülent: *Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri*. **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi** I. İstanbul, t.y., s.99-102.
- Yaşar, Muammer: **Anadolu'da İlk Türk Gazetesi** (Envar-ı Şarkıyye). (Ankara Gazeteciler Cemiyeti Yayını) Ankara, 1971.
- Yazıcı, Nesimi: *Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu; Yıldız*, Hakkı Dursun (ed.): **150. Yılında Tanzimat**. Ankara, 1992 içinde s.139-210.
- Yurt Ansiklopedisi**, cilt IX. İstanbul, 1983.
- Yust, K.: **Kemalist Anadolu Basını** (Tiflis 1922). Yayına Haz.: Orhan Koloğlu. Ankara, 1995 [Orijinali Rusca, Tiflis, 1922]

